

BØRSEN

FISHY BUSINESS

Metoderapport SKUP 2019

Einar Haakaas og Gunnar Thorenfeldt

Dagbladet

Redaksjon: Dagbladet/Børsen.no

Publisering på nett og papir i perioden 18.09.2019 – 31.12.2019

Journalister: Einar Haakaas, einar.haakaas@gmail.com, tlf 98203118

Gunnar Thorenfeldt, gth@db.no, tlf 95044570

«Ta av deg jakka, vi skal ikke mishandle deg.»

Denne meldingen kom fra en norsk bakmann som har rekruttert billig arbeidskraft til norsk fiskeindustri i minst 14 år. Dagbladet møtte ham i Litauen 17. mai 2019. Vi hadde avtale om et intervju og hadde sendt over rundt 20 spørsmål i forkant.

Da vi møtte opp på kontoret hans til avtalt tid, ville han plutselig ikke la seg intervju. Tolk og fotograf ble sendt på dør. Dagbladets journalist måtte gi fra seg sekk og mobiltelefon før møtet med nordmannen, to litauere og en kraftig russer.

Replikken kom da journalisten gjorde tegn til å forlate møtet. Fra mannen som har skaffet norske fiskebrukeiere litauiske arbeidere «på billigsalg» i en årrekke.

Innhold

1. DETTE HAR VI AVSLØRT	4
2. STARTEN PÅ ARBEIDET.....	5
3. METODE: SELSKAPS- OG PERSONKARTLEGGING	5
3.1 Telefonnummer i Alta	5
3.2 Menneskene bak selskapene	6
3.3 Konkurs og politietterforskning	6
3.4 Spritfabrikk i Tromsø.....	7
3.5 Tilfeldig omtale	7
3.6 «An offer you can't refuse»	7
4. METODE: KARTLEGGING AV KONTROLLER	8
4.1 Metode: Finne kontrollrapporter i Einnsyn	8
4.2 Metode: Kartlegge korrespondanse	9
5. METODE: FINNE OG OPPSØKE ARBEIDERE	9
5.1 Metode: Kontakte folk fra Arbeidstilsynets lister	9
5.2 Metode: Kontakt med «ofre» via rettssak.....	9
6. METODE: OPPSØKE BAKMENN	10
6.1 Frisk Isaksen i Alta	10
6.2 Andersen i Vilnius	10
6.3 Dom innhentet fra Vilnius.....	11
7. METODE: SJEKKE MILJØMERKEDE BEDRIFTER.....	11
7.1 Innsyn i selskaper.....	12
7.2 Miljøstemplede lovbrytere	14
7.3 Jakten på de «skitne» rekene	14
7.3 Myre fiskemottak.....	16
8. SPESIELLE ERFARINGER	17
8.1 Aktører som ikke svarer	17
8.2 Lokalsamfunnet beskytter nessekongene.....	17
9. ORGANISERING AV ARBEIDET	18

1. DETTE HAR VI AVSLØRT

- Hvordan det norsk-litauiske Adversitus-nettverket har laget et velorganisert opplegg for å underminere lønns- og arbeidsforhold i en hel bransje.
- At søkkrike og tilsynelatende seriøse norske fiskebrukeiere gang på gang bruker useriøse aktører, spekulerer i og tjener gode penger på bruk av underbetalte arbeidere.
- Adversitus-nettverket har formidlet billig arbeidskraft til fiskeindustrien i 14 år, blant annet via nærmere 100 ulike selskaper som forsvinner like raskt som de blir opprettet.
- Hvordan Adversitus-nettverket laget et system for å omgå norske lover og regler, etter at minstelønn (allmenngjøring) ble innført i bransjen i 2015.
- Noen av de sentrale bakmennene i dette nettverket, er personer som norske myndigheter har jaktet på lenge.
- En dom fra Litauen som viser mønsteret i Adversitus-nettverkets virksomhet. I Litauen «låner» de selskaper, registrerer dem i Norge for noen måneder, før de forsvinner igjen.
- Brutaliteten i systemet, blant annet ved å fortelle historier som den om Vaidas Sakalauskas. Han jobbet på Tufjordbruket for det innleide Adversitus-selskapet Altonas, da han mistet to fingre i en ulykke. Erstatningen var en tusenlapp per finger. Eierne av fiskebruket hadde samme år 104 millioner i overskudd, men mente de ikke hadde ansvar for innleide arbeidere.
- At østeuropeiske arbeidere i fiskeindustrien blir stuert inn i brakker de må betale skyhøy husleie for, mange ganger over vanlig markedspris. Et eksempel er 48 arbeidere med seks kvadratmeter per person med husleie opp mot 6300 kroner i måneden for hver enkelt. I realiteten er dette en måte å redusere lønnsutgifter på.
- 21 kroner i timen, opptil 32-timersdager og farlige boforhold. Det er virkeligheten i flere av fiskemottakene som selger miljøstemplet fisk.
- At ved hjelp av miljømerkingen «Den blå fisken» hvitvaskes fisk produsert i bedrifter der det er massive brudd på arbeidsmiljøloven, over flere år.

2. STARTEN PÅ ARBEIDET

Arbeidet med å avdekke arbeidsforholdene ved norske fiskebruk startet som en forlengelse av Dagbladets graveprosjekt «Krabbekrigens ofre», der utenlandske krabbefiskere med base i Båtsfjord levde under uverdige forhold.

Vi fikk tips om omfattende bruk av ulovlig billig østeuropeisk arbeidskraft i på fiskebrukene i fiskesesongen. Dette til tross for at tariffavtalen var allmenngjort fra 2015. Det betyr at alt under minstelønn (tariffønn) er ulovlig. Utenlandske arbeidere på norske fiskebruk skal ha norske lønns- og arbeidsforhold.

Vi hørte rykter om skyhøye husleier og rekordlave lønninger.

Einar ble oppmerksom på at det pågikk en spesiell aksjon rettet mot fiskemottak i Lofoten/Vesterålen, ledet av A-krimssenteret i Bodø med bistand fra Fiskeridepartementet og Kystvakten. Vi forsøkte å bli med på en aksjon på Værøy og Røst, men fikk nei.

A-krim kom etter hvert med en pressemelding som antydte at funnene under aksjonen var alvorlige. Det var omfattende lovbrudd hos nesten samtlige av de fiskebrukene de hadde besøkt, men ingen fiskebruk var nevnt med navn. Forsøk på å lirke ut opplysninger var nytteløse. Det betød at vi måtte begynne så å si på scratch, men var ganske overbevist om at vi var på et godt spor.

Sporet vårt var i første omgang rettet mot ulike rekrutteringsselskaper som formidlet arbeidskraft fra Øst-Europa. Vi hørte snakk om store fortjenester for profitørene, elendige arbeidsvilkår, lønninger ned mot 30-40 kroner timen, ingen ekstra betaling for overtid og påtvungen innlosjering hos eier av fiskebruket til vanvittige høy husleie.

Ryktene om at norske «nessekonger» hadde utnyttet denne arbeidskraften i mange år, var mange. Men dårlige arbeidsforhold på fiskebrukene var forholdsvis sjelden omtalt i norske medier.

3. METODE: SELSKAPS- OG PERSONKARTLEGGING

3.1 Telefonnummer i Alta

Etter flere runder med ulike anonyme kilder fikk vi til slutt en bitte liten tråd. En kilde ga oss et telefonnummer. Det viste seg at nummeret tilhørte en privatadresse i Alta. Et søk på Bizweb viste at flere selskaper var registrert på samme adresse. Disse selskapene var også koblet til en postboks i Alta, samt en annen veiadresse samme sted. Et Google-søk på sistnevnte viste en nedslitt bolig i utkanten av finnmarkskommunen.

Først da vi brukte avansert søk med historiske opplysninger (også nedlagte firmaer) på de tre adressene på Bizweb, kom resultatene. Vi fant at nærmere 100 selskaper som var eller hadde vært registrert på disse tre adressene. De fleste av selskapene var NUF-selskaper (norskregistrert utenlandsk foretak) med hovedsete i Litauen, og noen fra Gibraltar og Storbritannia. En håndfull av selskapene var norske aksjeselskaper og enkeltpersonforetak.

Storparten av NUF-selskapene var aksjeselskaper i Litauen (UAB). Vi fant dem igjen i litauiske registre. Et påfallende trekk ved disse var at i norske registre hadde de én adresse i Litauen, mens det var oppgitt en helt annen adresse i litauiske registre.

Flere var registrert med arbeid innenfor fiskeri som hovedbransje. Andre var registrert som service- eller konsulentselskap.

De fleste av disse selskapene hadde hatt svært kort levetid. For de siste åras del var mønsteret at selskapene eksisterte i under ett år. Først seinere fant vi ut hvorfor.

Til sammen var det altså et helt hav av selskaper knyttet til de samme norske adressene, som skulle vise seg å være relatert også på andre måter. Fordi navnet Adversitus gikk igjen i ulike varianter, valgte Dagbladet å kalle selskapene knyttet til de tre Alta-adressene for Adversitus-nettverket.

3.2 Menneskene bak selskapene

I selskapenes styre og som daglige ledere var det et stort antall personer med russiske og litauiske navn.

To navngitte norske personer skilte seg ut som særlig interessante. De hadde roller i de tidligst etablerte firmaene, men var etter hvert uten formelle roller. Dette var en altaværing bosatt i Alta ved navn Tom Henrik Frisk Isaksen (som vi fant via telefonnummeret vi fikk fra den tidligere nevnte kilden), og en mann ved navn Daniel Andersen. Disse to hadde drevet selskaper sammen tidlig på 2000-tallet. Andersen hadde giftet seg med en russisk dame og bosatt seg i Litauen, ifølge Folkeregisteret. Hvem var han?

3.3 Konkurs og politietterforskning

Et par av selskapene på lista over de nærmere 100 selskapene knyttet til nettverket, var nylig slått konkurs. Det var et sted å begynne. Men det viste seg at det var lite å hente i konkursen, bortsett fra at de skyldte flere millioner kroner i skatt på konkurstidspunktet.

I en av konkursinnberetningene kom det fram at politiet i 2017 etterforsket straffbare forhold i et av selskapene. Det viste seg at Arbeidstilsynet hadde anmeldt forhold ved Karlsøybruket og Sunsea på Herøy, Sunnmøre, for brudd på allmenngjøringsloven. Siktet var Isaksen og Adversitus-selskapene App Paravi og Vivaversus. De anmeldte forholdene gjaldt perioden august 2016 til mars 2017. Det ble foretatt ransaking i Alta, på Karlsøy og hos Sunsea. Siktelsen for sosial dumping mot Frisk Isaksen i Alta og selskapene ble henlagt i 2018 på grunn av beviset stilling, ifølge opplysninger fra politiet.

Det viste seg at det ikke var første gang dette miljøet hadde fått politiets søkelys på seg. I perioden 2008-2012 kom en anmeldelse fra skatteetaten mot selskapene Adversitus Norge AS og Northwest AS, som begge gikk konkurs eller meldte opphør slik det framgikk av konkursberetningen.

Selskapene, Tom Henrik Frisk Isaksen og Daniel Andersen, samt en tredje person med rolle i selskapene, ble siktet for manglende regnskap og bokføring i selskapene. Saken endte i 2012 med et forelegg på 15.000 kroner mot Daniel Andersen for brudd på regnskaps- og bokføringslovgivningen. Som en spin-off av denne etterforskningen kom en tiltale for Nav-

svindel på nær 600.000 kroner mot Andersen i 2013. Tre uker etter at denne tiltalen kom, meldte Andersen flytting fra Norge til Litauen, og har aldri møtt i norsk rett for denne svindelsaken.

At politiet hadde etterforsket miljøet to ganger, var interessant. Samtidig var dette en utfordring, siden den ene etterforskningen endte kun med en bot, mens den andre ble henlagt. Det som likevel var helt klart, var at de involverte hadde en historie det luktet svidd av.

3.4 Spritfabrikk i Tromsø

Vi utvidet personsøket i gamle dommer, og fant på den måten at Daniel Andersen hadde en interessant kriminell fortid. I 2002 leide han en bolig i Tromsøs utkant. Da eieren av huset passerte stedet et par dager etterpå ante hun uråd, og fikk sin bror til å sjekke forholdene. Da han kom til stedet, kjente han straks lukten av gjær, og kontaktet politiet.

Politiet fant en fullt utstyrt og automatisert spritfabrikk med stor kapasitet i huset. Andersen ble dømt for hjemmebrenning og skadeverk på huset, og dommen slår fast at spritfabrikken hadde et profesjonelt preg.

Andersen ble dømt til 60 dagers fengsel, hvorav halvparten av straffen ble gjort betinget.

3.5 Tilfeldig omtale

Google-søk viste at det fra tid til annen var en viss omtale i media av sosial dumping i fiskeindustrien. Før allmenngjøring av tariffavtalen fra 1. februar 2015 var imidlertid utnyttelsen av fattige østeuropeere i fiskeri fullt lovlig.

Adversitus-nettverket ble delvis synlig i offentligheten ved et par tilfeller. Ett av disse tilfellene var i 2005 da avisa Nordlys avslørte at et Adversitus-selskap, Indekska, betalte arbeiderne 45 kroner timen. Sindeksa sendte selv en regning til fiskemottaket på 120 kroner timen. Formidlerne av arbeidskraft satt med andre ord igjen med 75 kroner fra hver arbeidstime.

Ifølge Nordlys reklamerte Sindeksa slik på sin hjemmeside:

«Innleiers fordeler er blant annet: Ingen kostnader ved sykdom. Ingen kostnader ved ferie. Ingen arbeidsgiveravgift. Ingen kostnader ved ugunstig arbeidstid. Ingen sosiale kostnader.»

Fagbevegelsen sa til Nordlys at dette var et «grådig, kynisk spill med mennesker». Nordlys karakteriserte utleierne i Sindeksa som «ekle snyltere» på lederplass.

Men før allmenngjøring av tariffavtalen var jo dette faktisk fullt lovlig. Da det var klart at kravet om minstelønn skulle innføres i fiskeindustrien, hadde Adversitus-nettverket allerede nye planer klare.

3.6 «An offer you can't refuse»

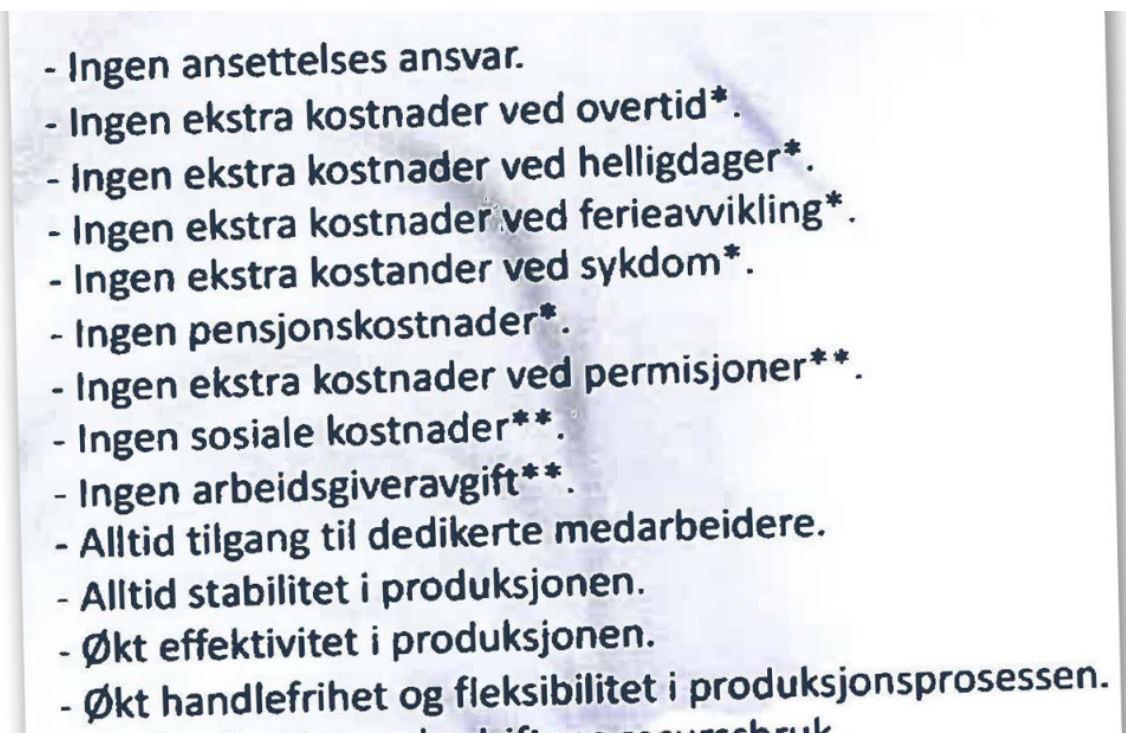
Hos Norsk Nærings- og nytelsesmiddelarbeiderforening (NNN) var rekrutteringsfirmaene i Adversitus-nettverket kjent. Fra NNN fikk vi et tilbud Adversitus sendte ut til fiskemottakene høsten 2014, før lovpålagt minstelønn ble vedtatt. Istedenfor å leie ut arbeidere, tilbød

Adversitus seg å «overta» deler av produksjonen som en «underleverandør». Hensikten var åpenbart å kunne omgå krav om norske lønns- og arbeidsforhold.

«Det betyr at dere ikke har solidaransvar for lønn, skatter og avgifter i Norge...», heter det tilbudet fra Adversitus.

Og videre: Adversitus ber fiskebrukene om «full taushetsplikt» og lover døgntkontinuerlig produksjon fra mandag natt til midnatt søndag

Et annet tilbud som også var arkivert hos NNN var formulert på denne måten, med fagre løfter om å slippe vanlig norske krav:

-
- Ingen ansettelses ansvar.
 - Ingen ekstra kostnader ved overtid*.
 - Ingen ekstra kostnader ved helligdager*.
 - Ingen ekstra kostnader ved ferieavvikling*.
 - Ingen ekstra kostnader ved sykdom*.
 - Ingen pensjonskostnader*.
 - Ingen ekstra kostnader ved permisjoner**.
 - Ingen sosiale kostnader**.
 - Ingen arbeidsgiveravgift**.
 - Alltid tilgang til dedikerte medarbeidere.
 - Alltid stabilitet i produksjonen.
 - Økt effektivitet i produksjonen.
 - Økt handlefrihet og fleksibilitet i produksjonsprosessen.

Dette var nærmest en oppskrift på sosial dumping. Vi begynte å se et bilde av søkkrike eiere av fiskebruk som i mange år hadde gjort seg nytte av billig arbeidskraft for å tjene enda mer.

4. METODE: KARTLEGGING AV KONTROLLER

4.1 Metode: Finne kontrollrapporter i Einnsyn

Ganske tidlig i denne prosessen søkte vi om innsyn i Arbeidstilsynets rapporter via www.einnsyn.no. 12-15 fiskebruk pekte seg ut. Her var det oppdaget ulovligheter over flere år.

Samtidig gikk vi ganske bredt ut i søket, som samlet sett dreide seg om over tusen innsynsbegjæringer. Totalt ga dette et ganske nedslående bilde av arbeidsmiljøet på norske fiskebruk.

Rapportene som kom etter aksjonen vinteren 2019 var de meste interessante. Her var flere saker ferdig behandlet i løpet av høsten 2019, blant annet med klagesaker som gikk videre til

Direktoratet for arbeidstilsynet. Alle disse klagesakene dreide seg om innleie av selskaper i Adversitus-sfæren.

Samtlige fiskebruk tviholdt på at bruken av disse selskapene var entreprise som underleverandør. Det til tross for at Arbeidstilsynets jurister gang på gang fast at dette var i realiteten innleie, og at entreprise-kontrakter kun var et skalkeskjul for innleie av arbeidskraft. Tilsynet hadde innhentet arbeidskontrakter fra Litauen, som viste lønn langt under norsk minstelønn.

Tilsynet slo også fast at fiskebrukene hadde ansvar for at lønns- og arbeidsforhold var i henhold til norsk lov.

4.2 Metode: Kartlegge korrespondanse

Å følge korrespondansen i Arbeidstilsynet ga en del tilleggsopplysninger om aktører i Adversitus-nettverket og de selskapene i Norge som benyttet seg av deres tjenester.

Tonen i en del svarbrev fra selskapene i Adversitus-nettverket var påfallende kverulantiske, og det var en del fellestrekk i måten de var formulert på, enten det var på engelsk eller norsk. Det gjaldt brev som formelt sett var sendt fra norske fiskebruk og fra selskaper i Adversitus-nettverket.

Mye tyder på at det kan være samme person som har skrevet disse brevene, men dette har vi aldri kunnet dokumentere.

5. METODE: FINNE OG OPPSØKE ARBEIDERE

5.1 Metode: Kontakte folk fra Arbeidstilsynets lister

Å få kontakt med arbeiderne som jobbet for Adversitus-nettverket var krevende. I enkelte tilsynsrapporter fant vi lister med navn på ansatte i disse selskapene. På Facebook søkte vi opp navnene, og sendte ut flere hundre meldinger for å etablere kontakt. Bare noen få svarte på henvendelsen, og de som svarte, stilte som krav å få være anonyme.

Reaksjonene virket logiske, da vi endelig fikk noen av arbeiderne i tale. Disse hadde sluttet å arbeide for Adversitus-systemet, og fortalte åpent om hvordan de var instruert til å lyve for norske myndigheter.

Det samme bildet kommer fram av rapporter fra Arbeidstilsynet. Deres konklusjon var at alle tegn tydet på at arbeiderne var instruert til å fortelle at de hadde norsk minstelønn. Arbeiderne skal også ha vært instruert til å si minst mulig til norske myndigheter.

Vi fikk kontakt med arbeidere, og det de fortalte var viktig. Noen av dem stod åpent fram.

5.2 Metode: Kontakt med «ofre» via rettssak

En sidesak i dette arbeidet var rettssaken som 11 litauiske arbeidere reiste mot selskapet Johan B. Larsen, for å få etterbetalt lønn de mente arbeidsgiveren skyldte dem. Arbeiderne fikk sparken da de ba om overtidstillegg på linje med sine norske kolleger.

Og dette var første gang litauiske fiskearbeidere tok opp kampen for å få samme rettigheter som nordmenn. Selv om dette ikke var vårt hovedspor – som var knyttet til Adversitus-nettverket – valgte vi derfor å lage sak om dem.

Arbeidsgiveren, det nå konkursrammede selskapet Johan B. Larsen Fisk AS, ble i Lofoten tingrett dømt til å betale 3,7 millioner kroner til de 11 arbeiderne for økonomisk tap, oppreisning og etterbetaling av overtidstillegg. Styreleder og daglig leder i selskapet, Arne-Johan Patrik Larsen, ble holdt personlig ansvarlig for 2 millioner kroner. I tillegg er både selskapet og styreleder ilagt saksomkostninger på rundt 700.000 kroner.

Dommen er riktignok anket, men at arbeiderne gikk til sak, markerer et tidsskille.

Vi oppsøkte et par av dem som hadde gått til sak hjemme i Litauen, og laget reportasje om dem. Saken ble en av ukas mest leste saker på Dagbladet-nettet da den ble publisert, og ble delt svært mye på nettet. En versjon ble også oversatt til litauisk og lagt ut på et nettsted. Mye tyder på at litauiske miljøer i Norge fattet stor interesse for saken.

6. METODE: OPPSØKE BAKMENN

Møtene med de to involverte nordmennene ble minneverdige.

6.1 Frisk Isaksen i Alta

Flere ledere på fiskebruk opplyste at de tok kontakt med «han Tom i Alta» eller «han Daniel i Vilnius» når de trengte arbeidere. Det hersket liten tvil om deres aktive rolle i rekruttering av arbeidskraft for fiskebrukene.

I Alta ringte vi på døra til Frisk Isaksen. En ung kvinne åpnet. Vi spurte etter Frisk Isaksen, men hun ville ikke si hvor han var. Hun fortalte bare at «Tom ikke er i Alta». Dagbladet la igjen et visittkort, som hun lovet å bringe videre.

På kvelden ringte Tom Henrik Frisk Isaksen oss tilbake. Han var rasende.

«Jeg vet hva dere driver med. Jakter på sensasjoner hjemme hos folk. Men jeg vet hvem dere er.»

Han nektet å svare på spørsmål om navngitte firmaer, men ga fra seg en e-postadresse for oversendelse av spørsmål.

Dagbladet sendte over 18 spørsmål om Frisk Isaksens rolle og virksomhet. Han nektet for at han har jobbet med utleie av arbeidskraft, og vil ikke siteres eller refereres til.

6.2 Andersen i Vilnius

Samme reaksjon møtte vi hos Daniel Andersen da vi oppsøkte ham i Vilnius. Han ville ikke svare på konkrete spørsmål. Argumentet var at han ikke hadde formelle roller i selskapet. Dessuten mente han at å svare Dagbladets var brudd på personvernreglene i EU.

I stedet sto han for en pussig forestilling hvor han snakket hele tiden, men hvor en annen skulle siteres. Daniel Andersen sa at Gediminas Jurga, som leder og eier selskapet Arcticus,

skulle siteres - på det Daniel sa. Han begrunnet det med at siden han jobbet som konsulent og oversatte dokumenter og slikt til norsk, var det han som kjente virksomheten aller best.

Daniel Andersen snakket lenge om at Adversitus-selskapene tilfredsstilte krav til minstelønn. Et eksempel han trakk fram var at fratrullet skatt, husleie, transport og hjelp til dokumenter, er netto timebetaling 7-9 Euro.

Vi sendte Daniel Andersen nye spørsmål før sakene ble publisert. På nytt avviste han å svare på spørsmål.

6.3 Dom innhentet fra Vilnius

Fra Arbeidstilsynets rapporter så vi at det var referert til en dom fra Vilnius. Den formelle lederen av selskapet Arcticus hadde fått en mindre bot. Vi fant dommen i tingretten i Vilnius, og fikk hele dommen ut via en litauisk journalistkollega, og fikk den oversatt av tolk. Dommen viser et mønster i hvordan nettverket «låner» selskaper i tre måneder, for så å registrere dem i Norge hvor de formelt sett har kontrakter med norske fiskebruk. Straks sesongen er over, slettes selskapene i Norge, og ifølge dommen leveres selskapene tilbake til de opprinnelige eierne.

Under reportasjereise til Vilnius så vi også at selskapene var registrert med adresser på boliger rundt omkring i Litauens hovedstad. Da vi besøkte noen av disse adressene, så vi ingen tegn til forretningsmessig aktivitet på disse stedene. Dette sammenfalt med det norske arbeidstilsynets undersøkelser omkring de samme selskapene.

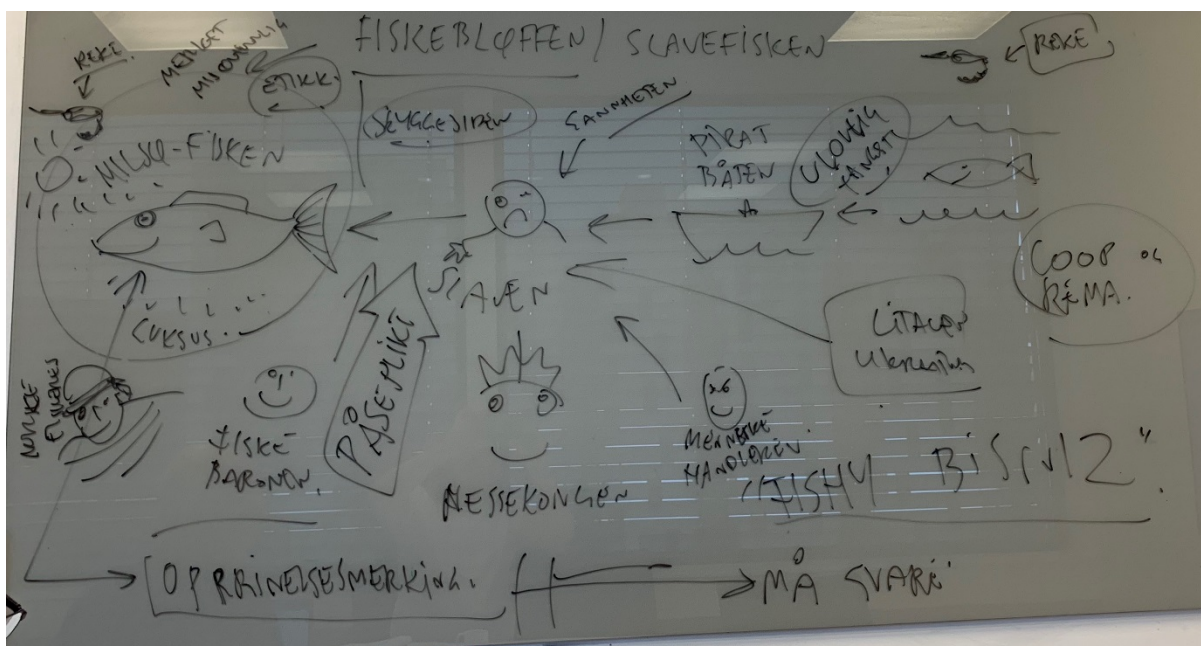
Derimot var det aktivitet hos selskapet Arcticus, som angivelig formidlet oppdrag mellom norske fiskebruk og litauiske selskaper. Det var også her vi møtte nordmannen Daniel Andersen. Ifølge ham selv var han altså oversetter og en slags konsulent for Arcticus.

Da vi hadde innhentet samtidig imøtegåelse – i den grad de svarte – kunne vi publisere historiene om nettverkets aktivitet i 14 år.

7. METODE: SJEKKE MILJØMERKEDE BEDRIFTER

Noen ganger kan det være nyttig å ta en tenkepause. Vi ønsket etter hvert å koble avsløringene helt fram til matfatet.

Dagbladets journalister tok rett og slett et besøk i butikken, og så på hvordan fisken de solgte ble merket som miljøvennlige og bærekraftige.

ILLUSTRASJON: Skissen over viser et arbeidsdokument om hvordan vi kunne få forbrukerne til å tenke over hvordan de skulle orientere seg om opprinnelsen til fisken de kjøpte i butikken.

På pakkene sto det flere merker, som alle reklamerte med at vi kunne spore produktene tilbake til hvor fisken, krabba eller rekene hadde blitt fanget. For eksempel hadde en rekke av produktene et MSC-nummer, ved siden av merket «Den blå fisken».

MSC står for Marine Stewardship Council (MSC), som er en miljøstiftelse som jobber for mer bærekraftig fiske. De miljømerker fiskeproduktene med «Den blå fisken», som skal garantere for at sjømaten er bærekraftig produsert.

Et annet merke vi så på var «Krav», et svensk miljømerke som skal garantere både høy etisk standard og gode arbeidsforhold.

7.1 Innsyn i selskaper

Vi visste nå mye om fiskeribedrifter som sto for grove brudd på arbeidsmiljøloven. Det var interessant å se om de var merket som bærekraftige. Vi fant en egen søkeside hvor vi kunne skrive inn det unike nummeret som fulgte hver fiskepakke, og dermed få opp verdikjeden.

<http://cert.msc.org/supplierdirectory>

Her var det også mulig å hente ut – i Excel - samtlige norske selskaper som hadde MSC-merket, som altså var miljømerket gjennom «Den blå fisken»-ordningen. Det gjorde vi, satt vi igjen med over 500 selskaper.

Vi startet med å se etter fiskebruk vi visste brukte Adversitus-nettverket, selskapene Einar hadde gransket og som vi visste sto for grove brudd på arbeidsmiljøloven. Hele 13 av dem MSC-godkjente. Det betydde at fiskeprodukter som hadde blitt foredlet et sted hvor de brøt arbeidsmiljøloven, likevel ble MSC-godkjent.

Det satte oss på ideen om å undersøke alle de MSC-godkjente bedriftene opp mot Arbeidstilsynets kontroller. Var det flere selskaper som sto for grove lovbrudd, men som likevel ble bærekraftmerket?

Vi søkte på selskapsnavnene til MSC-bedrifter i Arbeidstilsynets postlisten (Einnsyn).

Etter at vi hadde jobbet oss gjennom cirka 150 selskaper, virket det som både Arbeidstilsynet og vi var i ferd med å drukne i dokumenter. Innsynet dreide seg nå om mer enn 1000 dokumenter.

Arbeidstilsynet stoppet da helt opp, og avsto resten av innsynsbegjæringene. Vi prøvde å komme Arbeidstilsynet i møte, ved å begrense innsynsbegjæringen til å utlukkende gjelde de selskapene hvor vi hadde identifisert at selskapet hadde fått pålegg fra Arbeidstilsynet.

Et pålegg er noe som Arbeidstilsynet gir hvis de finner brudd på arbeidsmiljøloven. Påleggene kan gjelde alt fra mindre lovbrudd, som manglende rutiner eller mangler i skjemaer til grove lovbrudd som ulovlige lange arbeidsdager, fare for helse og sikkerhet, og sosial dumping.

Totalt fant vi 71 selskaper som var MSC-godkjente som hadde fått pålegg. Vi ga arbeidstilsynet en liste med organisasjonsnumre på selskapene for å gjøre det lettere å finne dokumentene. Men Arbeidstilsynet ga oss på nytt avslag. De begrunnet avslaget med at innsynsbegjæringen var altfor tidkrevende, og at den fortsatt utgjorde mer enn 1000 dokumenter.

De bestred også at innsynsbegjæringen gjaldt «ei bestemt sak eller i rimeleg utstrekning saker av ein bestemt art».

Vi hentet inn hjelp fra Norsk Presseforbunds jurist Kristine Foss, og klagde saken for Arbeidsdirektoratet. Der argumenterte vi med at det var helt uforståelig hvordan innsynsbegjæringen skulle resultere så mange dokumenter, og ba dem om å forklare hvordan dette var mulig.

Vi gikk i rette med at de angivelig ikke forsto hva saken handlet om:

«Det virker ikke som svartjenesten ønsker å forstå mitt forsøk på å beskrive hva saken handler om, på tross av både muntlige og skriftlige redegjørelser.

Som nevnt jobber vi med et større prosjekt som handler om miljømerking av fiskeprodukter hvor leverandørene selv reklamerer med at de følger arbeidsmiljøloven. Dermed er alle mulige brudd av arbeidsmiljøloven i både medias og forbrukeres interesse.»

22. oktober 2019, ga klageinstansen, Arbeidsdirektoratet, Dagbladet medhold:

«Direktoratet har undersøkt hvor lett det lar seg gjøre å identifisere saker og dokumenter av et slik innhold, og funnet at det lar seg gjøre uten store utfordringer. Direktoratet mener derfor at innsynskravet må kunne sies å gjelde bestemt sak i lovens forstand, og at kravet til identifikasjon derfor er oppfylt

Direktoratet er derfor kommet til at det ikke er hjemmel for å avvise innsynskravet etter offl. § 28 andre ledd første punktum, og at vedtaket derfor er ugyldig».

7.2 Miljøstemplede lovbrytere

Dermed fikk vi gjennomført innsynet og satt til slutt igjen med dokumentasjon på cirka 80 selskaper som hadde MSC-godkjenning, og som hadde brutt norsk arbeidsmiljølov.

Vi sammenholdt denne informasjonen med excel-arket med norske MSC-bedrifter, og filtrerte bort selskapene der påleggene fra Arbeidstilsynet gjaldt ubetydelige forseelser.

Vi fant ut at en rekke av fiskemottakene som Einar tidligere hadde avslørt, hadde fått MSC-godkjenning. Men de var langt i fra alene.

Ved hvert fjerde mottak som hadde fått pålegg fra Arbeidstilsynet, fant vi grove brudd på arbeidsmiljøloven. Vi fant blant annet:

- Lønn langt under lovpålagt minstelønn. Ved et fiskemottak ble det i 2015 avdekket lønn helt ned i 21 kroner i timen. Fiskemottaket skyldte på en misforståelse: De trodde de kunne betale polske lønninger i Norge.
- Ved et annet fiskemottak fikk bare de norske ansatte overtidsbetalt, mens de utenlandske ansatte måtte jobbe overtid uten ekstra betalt.
- Flere tilfeller av ulovlige og uverdige boforhold: I et av mottakene måtte Arbeidstilsynet i 2017 stenge hele bolighuset på grunn av «overhengende fare for arbeidstakernes sikkerhet». Mottaket skylder på ombygging for å bedre de litauiske arbeidernes boforhold.
- Ved en rekke av mottakene er det avdekket ulovlige lange arbeidsdager, helt opp til 20 timer, og hviletid helt ned til fire timer mellom vaktene. Ifølge loven skal det være minst 11 timer mellom to vakter.

MSC forsvarte seg med at de bare vurderte bærekraften til fiskebestanden, og ikke arbeidsforholdene for de som behandlet fisken. Flere sentrale politikere var kritisk til en så snever definisjon av bærekraft.

«Her svindles forbrukerne», sa Høyres næringspolitiske talsperson Kårstein Eidem Løvaas, til Dagbladet. Han sa videre:

«Dette strider mot hva som er det etterlatte inntrykket. Når først vi forbrukere velger en vare ut fra dette miljømerket, så tenker vi at merket gjelder for hele produksjonen, ikke bare for enkelte deler av den».

7.3 Jakten på de «skitne» rekene

Men hvor kom selve råvarene fra? Hvordan var forholdene om bord i båtene?

Under et møte med MSC-stiftelsen i Stockholm viste de oss at fiskeriene selv leverte egenerklæringer på forholdene om bord, om alle lovene de fulgte. Men ga dette et riktig bilde av hvordan forholdene var om bord i båtene?

En måte å se etter «useriøse» båter, var å på nytt se på båter med dødsulykker, som vi tidligere hadde gransket i forbindelse med prosjektet «Krabbekrigens ofre» (Skup-rapport 2018). Hadde noen av ulykkesbåtene vi kjente til, levert fiskemat som ble bærekraftmerket?

Vi kjente blant annet til noen rekeetrålere som så ut til å være drevet av useriøse aktører. Derfor hentet vi inn leveringsstatstikk fra Norges Råfisklag for reker på alle mottak i hele landet. Her er det opplysninger om tonn fangst og hvilken båt som har levert til hvilket mottak. Vi delte også inn statistikken etter nasjonalitet, slik at vi for eksempel hadde en egen oversikt over hvor litauiske båter hadde levert.

Parallelt jobbet vi med å se nærmere på mottak som reklamerte med flere miljømerker.

Et mottak som tidlig fattet vår interesse, var Stella Polaris. Selskapet reklamerte nemlig med høy etisk standard og bærekraft. Stella Polaris hadde også ett av to fiskemottak i Norge som også var sertifisert av det svenske bærekraftsmerket «Krav».

Vi tok kontakt med Stella Polaris, og fortalte dem at vi ønsket å se nærmere på hvordan de fikk en så høy miljøsertifisering, og vi nevnte også at vi ønsket å gå gjennom tilsynsrapporter og leverandører.

En av rekeetrålerne som hadde levert til Stella Polaris, var den litauiske båten «Plutonas».

Vi hadde tidligere jobbet med «Plutonas» i forbindelse med en dødsulykke tilbake i 2015. En ukrainer døde da på grunn av manglende sikkerhet, ifølge den litauiske havarikommisjonen.

Gjennom innsyn hos Einnsyn, innsyn hos Troms politidistrikt, hos Sysselmannen på Svalbard og direkte kontakt med Kystvakten fikk vi tilgang til referater fra Kystvakten, forelegg og ulykkesrapporter. Dokumentene forteller:

- I 2013 måtte Kystvakten gi sin egen proviant til mannskapet om bord i båten da de hadde gått tomme for mat. Dette skjedde mens båten lå til kai hos Stella Polaris i Kårvikhamn.
- I 2014 gikk båten på grunn i Finnsnesrenna på grunn av manglende kunnskap og utstyr, rett etter at de hadde levert reker til Stella Polaris.
- I 2015 falt en ukrainer over bord og døde. Ifølge den litauiske havarikommisjonen kunne han vært reddet hvis båten hadde fulgt lovpålagte sikkerhetsrutiner.

Forelegg vi fikk innsyn i viste at «Plutonas» gjentatte ganger har blitt tatt for manglende rapportering av rekefangst, og ulovlig fangst i vernesoner. Første gang ble båten tatt av Kystvakta i 2012, for å ha fisket reker i et fredet område ved Svalbard. Totalt ble båten tatt for ulovlige forhold fem ganger.

16. mai 2015 fikk rederiet og kapteinen til sammen 85 000 kroner i bot, for ikke å ha meldt fra om rekefangst i fiskevernsonen utenfor Svalbard. Bøtene ble vedtatt på stedet.

Bare to måneder seinere, 10. juli, fikk en ny kaptein og rederiet bøter på til sammen 60 000 kroner for de samme forholdene. Og til slutt, oktober samme år, fikk rederiet og kapteinen enda noen bøter, nå på til sammen 55 000 kroner for manglende rapportering.

Vi hadde også gått gjennom tilgjengelige litauiske kilder for å se hva som var mulig å finne der. Blant annet gikk vi gjennom litauiske havarikommisjonsdokumenter, det litauiske arbeidstidstilsynet og ikke minst det litauiske selskapsregisteret.

Mye av dette arbeidet ble gjennomført av den litauiske researcheren og journalisten Audra Girijote.

Der lærte vi at selskapet var eid og drevet av den litauiske advokaten Vytas Ramanauskas, men det var hans kone som sto oppført som direktør i alle de offentlige dokumentene.

Advokat Ramanauskas svarte ikke på noen av våre henvendelser per telefon og mail. Da vi møtte opp på hans kontor i Klaipeda, slapp han oss inn. Han benektet forholdene i de norske og litauiske dokumentene, og påsto at foreleggene for ulovlig fiske var politisk motivert.

Da vi møtte de to direktørene for Stella Polaris og Stella Polaris Norway i Kårvikhamn, nektet de først på at de hadde hatt noe med båten å gjøre. Men da vi viste dem dataene fra Råfisklaget, innrømmet de at de tatt imot reker fra Plutonas likevel. Seinere skulle de hevde at mottatte rekene hadde blitt solgt uten miljømerket MSC. Dette må de senere også snu om på. Det ble til slutt slått fast at reker fra «Plutonas» en periode hadde blitt solgt med MSC-merket.

7.3 Myre fiskemottak

Et annet norsk selskap som hadde blitt miljøstemplet var Myre fiskemottak.

Einar hadde allerede jobbet en del med selskapet, og vi hadde samlet inn tilsynsrapporter som viste at folk hadde jobbet ulovlig ved mottaket en årrekke. Tilsynsrapportene viste grove brudd på arbeidstidsbestemmelsene, ulovlige boforhold og gjentatte brudd på hviletidsbestemmelser.

Dagbladets gjennomgang viser at bedriften har brutt loven år etter år, uten at det så ut som det hadde bedret seg. Samtidig har fisk fra mottaket blitt solgt med bærekraftsmerket «Krav».

Krav er en svensk stiftelse som arbeider for å fremme økologiske produkter, dyrevelferd og bærekraftig fiske, står det på Krav sine nettsider. Krav-merket gir også garanti for at produktene er produsert i tråd med norsk arbeidsmiljølov.

«Til forskjell fra miljømerkene har Krav regler for sosialt ansvar. Kravs regler for sosialt ansvar handler om at Krav-sertifiserte foretak må følge lovgivningen om arbeidsvilkår og arbeidsmiljø (...) Dette er særskilt viktig når det gjelder arbeidsavtaler, diskriminering, lønn, arbeidstid, helse, sikkerhet og boforholdene», skrev presseansvarlig for Krav, Carina Johansson, i en epost til Dagbladet.

- Da er det vel klart at arbeidsforholdene hos Myre ikke er i tråd med Kravs kriterier? spurte vi.

«Anmerkningene som norske myndigheter har gjort mot Myre Fiskemottak, er ikke forenlig med Kravs regler», svarte Johansson fra Krav.

Myre fiskemottak bestrider lovbruddene Arbeidstilsynet har funnet, og mener de kan dokumentere at de ikke har brutt loven. Saken er i skrivende stund ikke avsluttet fra Arbeidstilsynets side.

8. SPESIELLE ERFARINGER

8.1 Aktører som ikke svarer

Både møtet med Frisk Isaksen i Alta med påfølgende oversendelse av spørsmål som ikke ble besvart og det tilsvarende møtet med Daniel Andersen i Vilnius ga oss et etisk problem med hensyn til samtidig imøtegåelse. De to nektet rett og slett å svare på våre spørsmål.

Begrunnelsene var som regel at de ikke hadde formelle roller i selskaper, men i Andersens tilfelle var det også begrunnet med at han ikke kunne svare på spørsmål fordi det ville være et brudd med personvernlovgivningen.

Dette spillet fortsatte når vi sendte av gårde konkrete spørsmål til Adversitus-selskapene. Vi fikk lange og fyldig svarbrev, men ingen konkrete svar på våre spørsmål. Derfor forsøkte vi å plukke ut de deler av brevene som var relevante.

For øvrig opplevde vi at tidligere ansatte som kom med kritikk av tidligere arbeidsgiver, ble omtalt på en måte som ikke kan kalles annet enn «drittpakker» fra Adversitus-selskapenes side. Ved et tilfelle er det påstander om fyll og antydninger om sextrakassering av arbeidskolleger.

Samtidig så vi formuleringer og argumentasjonsrekker som var felles i en del svarbrev. Dette skapte et inntrykk av at det var en og samme person som besvarte henvendelser til ulike selskaper, men dette kan vi ikke dokumentere.

8.2 Lokalsamfunnet beskytter nessekongene

I lokalsamfunnet er det mange som kjenner til utnyttelsen av østeuropeiske arbeidere i norsk fiskeindustri. Dette ble klart i samtaler med folk i Vesterålen og Lofoten. Også fagbevegelsen sentralt og lokalt er klar over dette, men vi fikk lite ut av samtaler med tillitsvalgte. Et unntak var en ansatt i NNN som hadde som oppgave å kartlegge innleie av arbeidskraft, men vedkommende ville ikke la seg intervju eller stå fram på andre måter. Vi fikk likevel en del konkrete tips fra denne medarbeideren.

Tausheten rundt hvordan en av Norges viktigste eksportnæringer egentlig drives, var påfallende. Da vi besøkte sentrale steder i Vesterålen og Lofoten, var erfaring den samme. Mange visste, men de færreste ville snakke om dette under fullt navn. «Husk at denne bygda er liten. Jeg skal fortsatt bor her.»

Fiskemottakene ligger i ytterst i havgapet i svært små samfunn hvor det kan være ned mot bare noen hundre innbyggere. Alle kjenner alle, og det kan få store følger å komme med uttalelser om et ømfintlig tema.

LO-lederen i Vesterålen, John Arvid Helmersen, sier det slik:

«Det er en form for frykttkultur rundt dette. Årsaken er åpenbar. Det er ikke mange arbeidsplasser i disse små samfunnene hvor alle kjenner hverandre.»

9. ORGANISERING AV ARBEIDET

Einar Haakaas ble engasjert som vikar i gravegruppa i slutten av mars. Han har lang journalistisk erfaring med saker om sosial dumping og skatteunndragelse. Einar jobbet med disse sakene, litt til og fra utover året, til sammen 6 måneder. Dagbladets Gunnar Thorenfeldt, som skulle vært med fra starten, ble opptatt med andre oppgaver, og kom derfor ikke med før ut på høsten. Gunnar har jobbet til sammen tre-fire måneder med sitt bidrag til prosjektet. Det dreide seg hovedsakelig om liv og lære ved miljømerking av fisk.